

УДК 373.5:796.011.3

МИКОЛА КРУК

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ У ПЕДАГОГІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ А. МАКАРЕНКА

У статті зроблена спроба аналізу педагогічної діяльності А. Макаренка щодо фізичного виховання дітей та підлітків, зокрема, визначення педагогом мети та змісту процесу фізичного виховання, використання в цьому процесі різних форм та засобів, ролі педагога у вихованні гармонійно розвинутої особистості.

***Ключові слова:** фізична культура, фізичне виховання, колектив, загартування, особиста гігієна, спортивно-масова робота, фізичні вправи, екскурсії та походи, ігри, спорт.*

Постановка проблеми. Стан здоров'я української нації зумовлює необхідність детального вивчення та узагальнення кращого вітчизняного досвіду фізичного виховання. Певна система фізичного виховання була створена в Україні за радянських часів. Вивчення процесу її становлення і розвитку, вміле використання досвіду дозволить суттєво вплинути на наукові розробки в галузі фізичного виховання і, як наслідок, – на репродуктивне здоров'я нації.

Важливим з цієї точки зору є звернення до педагогіки 20-х – 30-х рр. ХХ ст., оскільки саме в цей період накопичено чимало наукових знань щодо розвитку фізичної культури і фізичного виховання.

Разом з тим, у зв'язку зі зміною соціальних орієнтацій та цінностей, в умовах сьогодення нового перегляду потребує творча спадщина багатьох вітчизняних педагогів, передовсім без ідеологічних нашарувань, упередженості і так званого класового підходу о виховання. Це стосується, перш за все, творчого доробку А.Макаренка.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У педагогічній науці дослідженням різних напрямків педагогічної діяльності А. Макаренка приділялась значна увага. Їхні результати знайшли відображення у працях українських дослідників-макаренкознавців, таких як Н. Дічек, І. Зязюн, М. Євтух, С. Карпенчук, М. Левківський, В. Моргун, М. Окса, М. Стельмахович, О. Сухомлинська, Л. Хомич, А. Ткаченко, М. Ярмаченко та ін. Хоч варто зазначити, що фізичне виховання дітей та підлітків у діяльності А. Макаренка не було предметом ретельного вивчення, і в даний час цей напрямок діяльності видатного педагога є малодослідженим.

Тож **метою статті** є аналіз педагогічної спадщини А. Макаренка щодо визначення педагогом мети й змісту процесу фізичного виховання дітей та підлітків, використання ним різних форм та засобів для виховання гармонійно розвинутої особистості.

Виклад основного матеріалу. Діяльність видатного педагога Антона Семеновича Макаренка, що збагатив світову педагогіку, внісши величезний вклад в теорію виховання, припадає на 20-ті – 30-ті рр. XX ст. У його педагогічних творах, методичних працях, статтях, доповідях, лекціях міститься певна система педагогічних поглядів, висвітлені найважливіші проблеми методології педагогіки, методики і техніки виховання [2, с. 302].

Аналіз педагогічної спадщини А. Макаренка щодо фізичного виховання підростаючого покоління неможливий без урахування історичних та суспільно-політичних умов, у яких жив, працював і творив педагог, а його ідеї мали бути реалізованими. Це були часи національно-визвольних змагань, інтервенції, громадянської війни, відновлення народного господарства, що робило проблеми фізичного виховання другорядними. Шкільна фізична культура не мала необхідної кількості кваліфікованих фахівців; інструкторам з фізичного виховання бракувало досвіду; слабкою була матеріально-технічна база шкіл у цій галузі особливо у 20-х роках XX ст. [7, с. 213].

Із встановленням радянської влади в Україні розпочинається формування науково-педагогічних центрів, які на громадських засадах розробляли основи соціалістичної педагогіки. Актуальні питання шкільної практики потребували від педагогічної науки теоретичного обґрунтування численних проблем навчання і виховання.

При цьому варто зазначити, що формування української педагогічної науки відбувалось під ідеологічним впливом. Підкреслимо той факт, що більшовики приділяли проблемам розвитку освіти значну увагу, оскільки розуміли, яку велику роль у розбудові нового ладу могла відіграти школа.

Тоталітарна політика і вимоги комуністичної партії призводили до різного роду експериментів. Цій політиці та вимогам мусила підпорядковуватись більшовицька педагогіка, яку характеризували певні (основні) принципи. По-перше, комуністична партійність; по-друге, тісний зв'язок школи й виховання з політикою комуністичної партії та держави, адже "педагогіка мусить займатися проблематикою в душі радянського патріотизму та пролетарського інтернаціоналізму"; по-третє, виховання в колективі та для колективу і останнє – виховання шляхом праці [1, с. 316].

Тому не дивно, що ці основні принципи лягли в основу педагогічних поглядів таких видатних педагогів радянської доби, як А. Макаренко, П. Блонський, Н. Крупська, С. Шацький, які мали найбільший вплив на формування системи фізичного виховання. Саме їхні думки й педагогічні погляди покладено в основу становлення радянської системи фізичного виховання і гігієни у період до Великої Вітчизняної війни.

Не варто також забувати, що 20–30-ті рр. XX ст. були періодом становлення програмно-нормативних основ радянської системи фізичного виховання. З огляду на величезний вплив партійних постанов та рішень з'їздів на весь уклад життя в радянській державі у той період розпочинається політизація фізичної культури і спорту [7, с. 210].

Значущою для становлення та розвитку фізичного виховання в навчальних закладах України стала Постанова оргбюро ЦК РКПб від 13 липня 1925 року "Завдання партії в галузі фізичної культури". "Соціалістична система фізичного виховання повинна розглядатися, як нерозривна частина загального політичного та культурного виховання, а також захисту здоров'я мас. Іншими словами, радянське фізичне виховання треба вважати невідривною частиною комуністичного виховання" [4, с. 300].

Партія визначала, що фізична культура не може обмежуватись самими фізичними вправами у вигляді гімнастики, спорту та ігор, а повинна включати в себе суспільну і особисту гігієну, гігієну праці й побуту, правильний режим праці і відпочинку [1, с. 312]. А тому природньо, що А. Макаренку доводилось узгоджувати свою педагогічну систему з тогочасною ідеологією.

Загартування підростаючого покоління також складало предмет педагогічної діяльності А. Макаренка. Він вважав, що фізичне виховання і фізичний розвиток повинні, насамперед, сприяти загартуванню організму. Його вихованці були міцними й зібраними, відрізнялися спортивною статурою, були мускулистими і здоровими.

Для характеристики здоров'я та загартування організму колоністів А. Макаренка знаходив такі визначення: "м'язи залізних рук", "броньовані коробки грудей", "монументально стійкі стегна" тощо. Але метою фізичного виховання педагог вважав гармонійний розвиток кожного вихованця [3, с. 48].

А. Макаренко пропонував здійснювати фізичне виховання в єдності з усіма напрямками процесу формування гармонійно розвиненої особистості. У своїй науково-педагогічній спадщині педагог-новатор точно і яскраво визначав роль цього поєднання і значення фізичної культури та спорту в загальній цілісній системі виховання нової людини. Видатний педагог бачив підростаюче покоління здоровим, духовно красивим, бадьорим, з міцною нервовою системою, з почуттям оптимізму.

Загалом фізичне виховання в ті часи полягало в розв'язанні наступних основних завдань:

1. гармонійний розвиток форм і функцій організму, зміцнення здоров'я, загартування та підвищення працездатності;
2. формування життєво необхідних рухових навичок;
3. розвиток фізичних якостей;
4. виховання моральних і вольових якостей, розвиток інтелекту особистості.

А. Макаренко у своїй педагогічній діяльності також широко використовував різні форми фізичного виховання колоністів і комунарів. Це і заняття з фізичної культури, і позаурочна робота з фізичного виховання, і, особливо, позашкільні форми роботи. Він підкреслював позитивний вплив на колоністів та комунарів правильної військової виправки, занять з фізичної культури. Зовнішній вигляд колоністів: стрункість, вміння впевнено і вільно себе тримати, впевнена пружна хода з піднятою головою — все це було першими результатами загальної військової виправки та занять фізичною культурою. Макаренко вською традицією була і так звана "воєнізація фізичного виховання". "Зірниця" і "Орлятко" (які використовувалися ефективно впродовж 60-80-х рр. ХХ ст.) – це наслідок втілення взаємозв'язку фізичного виховання з військово-патріотичним. Те ж можна сказати і про туристичні походи шляхами бойової та трудової слави, які були дуже популярні серед комунарів та колоністів [3, с. 52].

Щорічно туристичні походи й екскурсії всіх комунарів забезпечували організований відпочинок, загартовували їх здоров'я, зміцнювали сили, розвивали пізнавальні здібності, формували необхідні моральні якості. Літні екскурсії та походи, на думку А. Макаренка, повинні були розглядатися не тільки як можливість відпочити, але й, головним чином, як перспектива на майбутнє. Таким чином, екскурсії і походи для А. Макаренка були не самоціллю, а необхідною ланкою всієї фізкультурної роботи.

Видатний педагог вважав, що фізичне виховання підростаючого покоління може бути успішним і плідним лише у тому випадку, коли фізична культура в школі вміло узгоджується з позакласною та позашкільною спортивно-масовою та оздоровчою роботою.

Позакласна та позашкільна робота з фізичного виховання, на його думку, є важливим розділом навчально-виховного процесу і сприяла школі у виконанні навчально-виховних завдань, які стояли перед нею. Крім того, вона поглиблювала знання, вміння та навички, отримувані на уроках фізичної культури, зміцнює здоров'я та підвищує загальний рівень фізичного розвитку, прищеплює любов до систематичних занять спортом.

Одним з важливих факторів у виховній практиці А. Макаренка були заняття фізичними вправами на свіжому повітрі протягом усього року. Кожен день розпочинався з ранкової зарядки, яка проводилася на відкритому майданчику за будь-якої погоди.

У своїй практичній роботі А. Макаренко використовував різноманітні засоби фізичного виховання, маючи за мету формування нової людини. Всебічний фізичний розвиток досягався застосуванням гімнастики, ігор та спорту. Колоністи та комунари практикували біг на ковзанах, на лижах, ігри у футбол і теніс. "Біля парадного входу була ковзанка. Весь квітень комунари готували різні майданчики: волейбольні, футбольні, крокетні" [6, с. 110]. "Головний вид спорту в комуні – лижі. Місцевість, яка нас оточувала, була зручною для бігу на лижах" [6, с. 109]. Працювала також секція з акробатики, і вихованці дуже часто виступали з акробатичними вправами та пірамідами в інших школах та селищах.

А. Макаренко також високо цінував роль ігор у формуванні колективу й вихованні підростаючого покоління. Велике значення він надавав іграм на місцевості, вбачаючи у них ефективний засіб формування волі, мужності й дисципліни, розвитку вміння долати труднощі, діяти в колективі, відповідальності.

Ігри розглядалися видатними педагогами як один із засобів виховання у колективі. Проте, коли йшлося про волю колективу, то йшлося про "волю більшості", що унеможливило розвиток дитячих індивідуальних особистісних якостей.

У виховному процесі А. Макаренка гра виступала і як окремий вид діяльності у поєднанні з навчанням, працею, спортом, і як важливий компонент інших видів діяльності. Широко використовуючи гру у вихованні дітей та підлітків, педагог визначав такі її структурні елементи: мету, зміст, характер ставлень, що склалися у процесі гри, її правила та педагогічне керівництво грою [3, с. 56].

Особлива увага приділялась правилам гри. Педагог вважав, що дотримання чітких правил є головним механізмом всіх колективних ігор. Чітко дотримуючись правил колективної гри, діти та підлітки вчилися володіти власною волею, діяти рішуче, злагоджено. Навіть поразка в грі сприяла розвитку особистості, гальмуванню негативних емоцій. Правила гри, виконуючи функцію нормативних вимог, визначали поведінку підлітків та юнаків у колективі, заохочуючи їх до самостійності, творчого пошуку оптимальних рішень, вчили узгоджувати власну поведінку із загальними нормами. Рухливі та спортивні ігри були настільки популярні серед комунарів, що вони навіть створювали свої власні.

Особливе місце у досвіді А. Макаренка займала гра "Горліт". Як зазначав сам педагог: "Найбільше часу та енергії відбирала підготовка майданчика для горльоту. Уже в лютому комунари купували пряжу і плели сітки, щоб особливо не перевантажувати наш небагатий бюджет. З початку травня встановлювався горльотний майданчик. Горліт – це гра, яку ми вважаємо найцікавішою та найпотрібнішою пролетаріату грою. Вона схожа на теніс, але відрізняється від нього тим, що це гра колективна: вісім-на-вісім. Ракетки не дорогі тенісні, а виготовлені з дикти. Правила горльоту вироблені в комуні на протязі багатьох років, і ми всі впевнені, що ця гра розвиває спритність, уміння колективно діяти, винахідливість, ініціативу" [6, с. 82].

А. Макаренко високо цінував роль учителя-вихователя в суспільстві, називаючи його "інженером дитячих душ". Це цілком стосується і вчителя фізичної культури. Він вказував шляхи формування педагогічної майстерності, а саме:

- розвиток уміння вчителя "читати за обличчями" вихованців, за їхніми жестами, внутрішнім станом, намірами тощо;
- формування вміння керувати своєю мімікою, поведінкою, жестами;
- формування мовної техніки, постановка голосу;
- розвиток емоційно-вольових якостей і комунікативних умінь;
- акторська підготовка, вміння грати в дитячому колективі, розігрувати педагогічний гнів, йти на педагогічно доцільний ризик;
- підготовка до подолання опору вихованців виховним впливом;
- психологічна підготовка, формування дослідницьких умінь майбутнього вчителя.

Про ці напрямки педагогічної творчості вчителя вчений писав у "Педагогічній поемі", у "Прапорах на баштах" та у численних своїй статтях, зокрема, у "Деяких висновках з мого педагогічного досвіду" і у "Проблемах шкільного радянського виховання" [5, с. 160].

На відміну від основоположника російської (радянської) наукової системи фізичного виховання П. Лесгафта, який підкреслював тісний взаємозв'язок між м'язовою та психічною діяльністю людини, її фізичним та інтелектуальним розвитком, користувачь терміном "фізична освіта", а не "фізичне виховання", А. Макаренко був у першу чергу сконцентрований на виховному аспекті занять фізичною культурою і спортом, що є однією з основних рис макаренківської педагогіки, а саме – діалектичне розділення методики навчання і методики виховання. Сам педагог-теоретик зазначав: "Особисто мені і на практиці довелося виховну мету мати головною: оскільки мені доручалось перевиховання так званих правопорушників, переді мною ставились перш за все завдання виховання. Ніхто навіть не ставив переді мною завдання дати освіту" [2, с. 304].

Висновки. Отже, А. Макаренко у своїх педагогічних працях та практичній діяльності розглядав фізичне виховання дітей та підлітків як фактор створення колективу та виховання гармонійно розвинутої особистості, а кращими засобами фізичного виховання вважав ігри, спорт, екскурсії та походи, особисту та загальну гігієну.

Список використаних джерел

1. Винничук О. *Історико-педагогічні аспекти розвитку фізичної культури* / О.Винничук. – Тернопіль: АСТОН, 2001. – 404 с.
2. Кравець В.П. *Історія української школи і педагогіки* / В.П. Кравець. – Тернопіль: "Тернопіль", 1994. – С. 360.

3. Крук М.З. Шкільна фізична культура в Україні (20-30-ті рр. XX ст.): Навчально-методичний посібник / М.З. Крук. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – 218 с.
4. Кун Л. Всеобщая история физической культуры и спорта / Л.Кун. – М.: Радуга, 1982. – 399 с.
5. Левківський М.В. Історія педагогіки: Навч.-метод. посібник. Вид. 2-е, доп. / М.В. Левківський. – Житомир: ЖДУ, 2004. – 199 с.
6. Макаренко А.С. Педагогічні твори. – У 8 т. – Т.2. – М: Педагогіка, 1983. – 562с.
7. Морально-етичні засади формування зростаючої особистості: Монографія / За ред. проф. М. В. Левківського. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. – С. 205–219.

Стаття надійшла до редакції 15.01.2013.

Крук Н.

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко, Украина

ОСОБЕННОСТИ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ДЕТЕЙ И ПОДРОСТКОВ В ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ А. МАКАРЕНКО

В статье сделана попытка анализа педагогической деятельности А. Макаренко относительно физического воспитания детей и подростков, в частности, определения педагогом цели и содержания процесса физического воспитания, использования им различных форм и средств, роли педагога в воспитании гармонично развитой личности.

Ключевые слова: физическая культура, физическое воспитание, коллектив, закаливание, личная гигиена, спортивно-массовая работа, физические упражнения, экскурсии и походы, игры, спорт.

Kruk M.

Zhytomyr State University by Ivan Franko, Ukraine

FEATURES OF THE PHYSICAL EDUCATION OF CHILDREN AND ADOLESCENTS IN A. MAKARENKO PEDAGOGICAL ACTIVITIES

An attempt to analyze A. Makarenko pedagogical activities concerning physical education of children and adolescents was made, particularly the definition of purpose and content of physical education by pedagogue, use of the various forms and means, the role of the teacher in the education of harmoniously developed personality.

Keywords: physical culture, physical education, collective, hardening, personal hygiene, popular sports activities, physical exercises, excursions and trips, games, sports.